

CENTRO EUROPEO DI STUDI TRACI

Anno/Anul XIX. N. 193

Novembre/Noiembrie 1990

Noi Tracii

Mensile. Spedizione abb. postale Gruppo III 70% - 00187 Roma, Foro Traiano 1/A, Tel. 06/679.77.85

VECHIMEA LITERATURII ROMÂNE

ARTUR SILVESTRI

O contribuție de întâie mărire privitoare la istoria literaturii române în momentul obârșiilor ei și mai târziu, în evul mediu, până către baroc, este aceea a dr. Nestor Vornicescu, intitulată «Primele scrieri patristice în literatura noastră, sec. IV-XVI» (Craiova, 1984). Este o sinteză aplicată asupra unei materii foarte bine definite de producțiuni de natură spirituală, începătoare înainte de anii 400 și continuate, mai apoi, în chip neîntrerupt, mult mai aproape de noi decât se crede de obicei.

O întâie observație care se face este aceea că prin studii cum este acesta originile literaturii române sunt stabilite cu mai bine de o mie de ani mai devreme, într-o așa-zisă «perioadă străromână», reprezentată de mai bine de cincisprezece autori. Este o însușire fundamentală aceasta, însă ea nu trebuie defel absolutizată; cei care s-au exprimat deocamdată asupra acestei sinteze au semnalat în chip exclusiv teza străromână și au lăsat (cu puține excepții, una sau două) deoparte celelalte idei care nu sunt însă neglijabile. Nu e vorbă, *magia obârșiilor* este considerabilă și ar fi de înțeles ca o asemenea ipoteză să ispitească mai degrabă. Totuși, acest șoc produs la reticenți are o explicație și aceasta constă mai ales în... ignoranță. Mai întâi că teza străromână nu mai este de mult o ipoteză ci este chiar o certitudine: Nestor Vornicescu desfășoară chestiunea în această sinteză (care, să notez, nu și-a propus nicidecum să examineze aplicat *momentul străromân*); o sinteză, a lui Ioan G. Coman, din 1979, era dedicată în exclusivitate acestei idei și număra peste 350 de pagini, cu demonstrație solidă. În urma unei asemenea

dezvoltări, problemele deveniseră irefutabile și era de mirare că nimeni nu avusese până aci imaginația să întreprindă sondaje într-o epocă unde documentația era, cel puțin în două sau trei cazuri, la îndemână. *Ideea epocii străromâne* este, de altfel, în istoria literaturii românești, una dintre ideile pierdute, cum se zice, pe drum și jugulate de un canon de istoriografie occidentală.

Când am comentat, în 1982, reeditarea «Conspectului» lui Vasile Gr. Pop (de la 1873), am observat că și pe acela îl preocupa ipoteza străromână; și pe Kogălniceanu înaintea lui, de asemenea. Câte ceva spusese, pe tema aceasta, și Dimitrie Cantemir, care poate că știa mai mult decât noi și avea în mâini o documentație care probabil că s-a pierut cu totul. O istorie a acestei idei în istoriografia literară românească ar fi pasionantă și poate că se va face într-o zi. Sigur e, în acest moment al cercetării, că obârșiile literaturii române trebuie stabilite în jur de anul 350, ori ceva mai înainte. Cum însă documentația este deocamdată puțină și nici măcar jumătate din ea nu e tradusă în românește, a încerca acum, fără inițiere serioasă în greacă și în latină (acele producții sunt scrise în aceste limbi), să croiești o istorie literară pornind de aci este o curată aventură. Sunt de trebuință ani de eforturi conjugate, mai întâi spre a impune definitiv periodizarea aceasta care pare a fi extravagantă dar nu este nicidecum așa.

Am scris (în septembrie 1984, în «Săptămâna») despre literatura străromână și nu revin asupra acelei schițe de istorie literară a acelei epoci. Cred, totuși, că sunt obligatorii câteva precizări. Întâi, perioada, care poate apărea prea timpurie; dar nu este. Bulgarii consideră începuturile literaturii bulgare prin secolul al IX-lea, odată cu Chiril și Metodi; sunt la ei istorici literari care o încep și mai demult. Sârbii, cu secolul al XII-lea, sunt mai «întârziați», însă, de asemenea, au, față de schemele curente, câteva secole în plus. Și unii și alții fixează la obârșii o literatură de esență patristică; scriitorii străromâni nu fac altceva, ba încă se află, nu doar cronologic, înaintea acestora și se poate zice, după cum observă Nestor Vornicescu, că și scrierile daco-romane au fost pentru vecini o materie doctrinară utilă, mai ales că «încadrarea» Slavilor în creștinism s-a produs în secolele IX-X, mult după străromâni. În ceea ce îi privește pe aceștia, este indiscutabil că literatura pe care au dat-o este mult mai consistentă, nu doar ca număr de autori ci și ca bibliografie; adeseori, atribuirile care se fac sunt întemeiate pe o tradiție și nu pe știință și cu siguranță că studiile vor clarifica și alte paternități. Unele poate uimitoare (o idee pe această temă - la Gh. Drăgulin, în privința operei lui Dionisie Pseudo-Areopagitul, care ar fi, într-o parte a operei, «Scitul», din Dobrogea, Dionysius Exiguus, un notoriu străromân).

Însemnătatea contribuției lui Nestor Vornicescu este însă mai presus de o emoție de moment, aceea generată de ideea literaturii străromâne. Contribuțiile lui, serioase, documentate, merg pe o pânză a vremii mult mai întinsă decât aceea a obârșiilor; trei sferturi din această sinteză nu sunt dedicate ace-

lei epoci ci acelora următoare, până în secolul al XIV-lea. Cercetătorul a izolat un «corp doctrinar», de esență spiritualistă, a cărei întărire a urmărit-o de la străromâni și până dincolo de marginile evului mediu; ecourile acestuia sunt prelungi și ele pot să fie identificate până azi, sub cele mai felurite înfățișări. S-ar putea zice că aceasta e dacă nu coloana vertebrală a literaturii române, în orice caz una dintre arterele ei vitale. Există, din acest punct de vedere, o anumită notă originală conservată la Români; toate literaturile europene încep cu asemenea creații ori prelucrări însă cele mai numeroase le abandonează la sfârșitul evului mediu, lăsându-le într-o recesivitate care e întreruptă foarte rar. La Români, această trăsătură nu e prezentă, ei au conservat, pe latura morală, acest fond intelectual și *nota ecologică proprie* literaturii române e în strictă determinație cu el. Dr. Nestor Vornicescu observă, de altfel, că acest moment literar « a format o școală universală în care s-a urmărit formarea unui om moral integru /.../ un om care să aspire către desăvârșire» (p. 147). Ideea de universalitate indicată aici pare că nu este la locul ei însă adevărul nu este acesta; prin aceste continui contribuții de esență etică, literatura română a fost nu doar de la începuturi sincronizată, cum se zice, cu Europa, însă a mers întotdeauna alături de marile mișcări de idei, uneori cu un pas înaintea lor.

Evul mediu occidental, care exista schițat în secolele V-VI la Dunărea de Jos, a fost creat în baza unor asemenea texte; școala carolingiană se întemeia și pe ele și, mai apoi, Scotus Erigena nu le lăsa deoparte. Toată literatura medievală e, la occidentali, întemeiată și pe acest fond și criteriul valorizării e pentru toți erudiția în materie de patristică. Oricecâte ori se iviseră, la occidentali, inovații, și doctrina oficială se întorcea la sursele gândirii patristice care sunt răsăritene și, la Români, rămăseseră active. Diferențieri există totuși și notez câteva. Renașterea era cu neputință de închipuit în Bizanț și în mediile bizantine (cum era și cel de la Dunărea de Jos), căci sensul Răsăritului a fost întotdeauna canonic, scripturistic, fidel, și fără asimilația aristotelică și platoniciană, obligatorie pentru renașteniști. O renaștere este însă în Răsărit și aceasta se produce, cu datele locale, în secolul al XIV-lea, sub forma *curentului isihust*. Ea ar trebui studiată din această perspectivă, așa cum și sugerează, de altfel, Nestor Vornicescu (p. 151 ș.u.).

Impunătoare este, în această contribuție, demonstrația spiritului de continuitate, care a și călăuzit mai apoi literatura românească și i-a dat coeziunea pe care o cunoaștem. De la străromâni (Ioan Cassian, Dionysius Exiguus, Niceta de Remesiana, Laurențiu de Novae etc.) și până la Nicodim de Tismana, Filotei, Ioan Honterus etc., bibliografia contribuțiilor spirituale nu se modifică: ceea ce impulsiona epoca începuturilor se conservă și în plin ev mediu românesc. S-ar putea zice chiar mai mult: tipologiile literare românești par a fi exprimate, în bună măsură, încă de la momentul «originilor». Acești autori sunt, ca și aceia care îi urmează, polemiști, doctrinari, exegeți, produc poezie devoționistă și omiletică. Dacă Dionysius Exiguus este un «enciclope-

dist» (cum observă Nestor Vornicescu) acest prototip va fi dezvoltat de Cantemir, Hasdeu, Iorga, Eminescu, Blaga și nu numai de ei. Polemist doctrinar este și Ioan al Tomisului, dar, mai apoi, va fi și Varlaam și, după el, cronicarii, Cantemir de asemenea. Coerența întregului se observă, prin aceste contribuții speciale, iese și mai bine la iveală, cu probe venite din domenii unde cercetarea curentă nu se încumetă de obicei. O asemenea contribuție, fundamentală pentru evul mediu românesc este aceea a lui Nestor Vornicescu.

O nouă sinteză despre literatura străromână

Dr. MIHAIL DIACONESCU

Cercetările istorice, arheologice, literare și lingvistice din ultimele două decenii au demonstrat cu prisosință că epoca străromână, cuprinsă în mod convențional între începutul secolului al IV-lea și începutul secolului al VII-lea, este una dintre cele mai bogate și mai semnificative din istoria culturii noastre. În această epocă frontiera romană nu rămâne stabilită pe Dunăre. Adeseori, în funcție de împrejurări, ea este mutată din nou spre nord, cum s-a întâmplat în epoca domniei lui Constantin cel Mare (306 - 337), când Câmpia Olteană și Câmpia Munteană sunt din nou anexate la Imperiul Roman. Este epoca în care istoriograful se grăbesc să înregistreze «readucerea întregii Dacii la Imperiu». Constantin cel Mare fondează de altfel pe malul nordic al Dunării o nouă cetate numită semnificativ Constantiniana Daphne. Tot în secolul al IV-lea, mult mai la nord de Dunăre și anume pe teritoriul de azi al localității Pietroasele din județul Buzău, începând cu domnia împăratului Constantin cel Mare și continuând cu urmașii săi, Romanii construiesc un castru puternic la poalele dealului Istrita, apărat de vexilațiile (escadroanele de cavaleri) din Legiunea a XI-a Caludia deosebit de active din Oltenia până la gurile Dunării. Romanii au stăpânit și au controlat ferm zona de la curbură Carpaților și după Constantin cel Mare, respectiv pe timpul împăraților Constantius al II-lea, Gallus, Iulianus, Iovianus și Flavius Valens (364-378), învingătorul Goților, infiltrați la nord de Dunăre, într-un război purtat între anii 367-369.

Pe malul drept al Dunării și anume pe teritoriul Daciei Pontice (Scythia

Minor - Dobrogea românească de azi), se dezvoltă în continuare o viață romană de mare complexitate apărată de limes-ul (frontiera) imperial fixat când pe fluviu, când mai departe, la nord de fluviu. Puterea imperială centrală acordă de altfel acestui teritoriu o atenție cu totul deosebită. Numai pe timpul împăratului Flavius Anastasius (491-518) au fost înnoite în Dacia Pontică zeci de așezări - municipii, cetăți, castru, fortificații (tip *burgus*). Tot în timpul său mitropolia de la Tomis, străvechea *civitas libera et immunis*, cuprindea nu mai puțin de 14 episcopii. E ușor de presupus însă că la finele secolului al V-lea și începutul secolului al VI-lea nu toți locuitorii Daciei Pontice erau creștini. Unii din ei - e drept, din ce în ce mai rar - mai practicau încă în ascuns vechile lor rituri și credințe păgâne. Păgâni sau creștini, locuitorii de la Dunărea de Jos demonstrează însă laolaltă o densitate demografică remarcabilă.

Aceeași viață romană puternică pulsează de asemenea în Moesia Inferior, Dacia Ripensis, Moesia, Dardania, teritorii pline de realizări spirituale care vor străbate secolele până în zilele noastre.

Sub aspect lingvistic, epoca străromână este epoca de formare a limbii române. În această epocă limba latină vorbită la Carpați, Dunăre și Marea Neagră evoluează treptat și ireversibil spre aspecte fonetice, morfologice și lexicale care îi conferă tot mai mult calitatea unui idiom nou - limba română.

Marea majoritate a lingviștilor sunt de acord asupra faptului că limbile romanice s-au format treptat, într-o evoluție lentă, specifică, în secolele al V-lea, al VI-lea și al VII-lea. Limba română și poporul român, care încep să se desprindă tocmai în această epocă din masa romanică (cultivând trăsături proprii, cu totul originale) s-a dezvoltat pe o largă bază teritorială romanizată, cuprinzând întregul spațiu carpato-danubiano-pontico-balcanic unde romanitatea asimilase definitiv fondul autohton traco-dacic. În nordul Dunării acest teritoriu includea atât Dacia Romană cât și Dacia Liberă, formând un întreg etnic și cultural. Etapa aceasta din dezvoltarea limbii noastre a fost numită de Sextil Pușcariu cu termenul general acceptat de *străromână*. Este etapa când, după cum spune tot Pușcariu, «limba română nu se divizase încă în dialectele de azi, când cele mai caracteristice inovații luaseră ființă». Altfel spus, este etapa când latina orientală poate fi socotită limba română deosebindu-se atât de latină cât și de celelalte limbi romanice.

În această etapă, în teritoriile străromânești au trăit și au creat intelectuali de mare prestigiu, autori ai unor opere științifice și literare cunoscute, în unele cazuri, în lumea întreagă. Este meritul unor arheologi ca Vasile Pârvan, Radu Vulpe, Ion I. Barnea, Petre I. Diaconu, al unor lingviști ca Ion I. Russu (lucrarea sa *Elementele traco-gețice în Imperiul Roman și în Byzantium, Veacurile III-IV* este o contribuție capitală), Haralambie Mihăescu, Gheorghe Ivănescu, și al unor istorici specializați în filologie clasică precum Dionisie M. Pippidi, Ioan G. Coman (lucrarea sa *Scriitori bisericești în epoca străromână* este, de asemenea, o contribuție capitală), Dumitru Stăniloae, Ioan Rămureanu, Dan Gh. Teodor (cu o remarcabilă lucrare de sinteză - *Romanitatea*

carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V-XI, apărută la Iași, în 1981), Adrian I. Rădulescu și mulți alții, de a fi clarificat, din perspective de o mare varietate, numeroase aspecte concrete sau generale ale culturii și civilizației noastre în epoca străromână.

Dintre noile contribuții științifice dedicate acestei epoci, vasta și erudita sinteză *Primele scrieri patristice în literatura noastră, sec. IV-XVI* (Craiova, 1984), realizată de reputatul istoric Nestor Vornicescu și apărută la Craiova, ocupă un loc cu totul deosebit. Lucrarea, susținută inițial ca teză de doctorat, valorifică în mod critic imensa bibliografie dedicată problemei de specialiștii români și străini, insistând asupra consecințelor pe care opera unor intelectuali de mare prestigiu precum Teotim I de Tomis, Ioan de Tomis, Teotim al II-lea de Tomis, Valentinian de Tomis, Ioan Cassian, Dionysius Exiguus, monahii «sciți» din secolul al VI-lea (între care se distinge personalitatea de excepțională însemnătate a lui Leontius supranumit Bizantinul), Ioan Maxentius, Laurentiu de Novae, Niceta de Remesiana și mulți alții le-au avut pentru întreaga istorie a spiritualității noastre.

Lucrarea cuprinde o amplă Introducere, o tratare deosebit de nuanțată în trei părți, concluzii generale, o bibliografie, un indice general (nume de persoane, de locuri și titluri de lucrări clasice), ilustrații, lista ilustrațiilor și rezumate în limbile franceză și engleză. Dacă adăugăm la toate acestea mulțimea și îndeosebi forța de argumentare a trimerelor în partea de la subsol a fiecărui capitol, amploarea și soliditatea lucrării ne apar și mai clare. Este o întreprindere științifică masivă, de o rigoare metodică exemplară, elaborată cu pasiune și competență în mulți ani de stăruitoare și rodnică muncă, animată de dorința de a pune în lumină apariția și circulația universală a unor scrieri date la iveală tocmai în epoca genezei noastre etnice. Datorită lui Nestor Vornicescu aspecte de mare semnificație ale propriei noastre istorii literare și spirituale ne apar acum în amănunte și semnificații nebănuite mai înainte. Este o literatură care apare și se dezvoltă tocmai în prima perioadă de formare a poporului român (sec. IV-VII) având însă o circulație internă, europeană și universală până în zilele noastre. Dacă la autorii amintiți mai sus îi adăugăm și pe eterodocșii nediscuțați în lucrarea lui Nestor Vornicescu, respectiv pe productivii Ulfila, Auxențiu de Durostorum, Maximin, Palladiu de Ratiaria (combătuți la timpul lor de Ambrosius și de Augustin), peisajul literar al epocii ne apare pe cât de variat și de contradictoriu, pe atât de întins.

Lucrarea demonstrează elocvent modul în care scrierile autorilor din epoca străromână au contribuit la unitatea spirituală a Daco-Romanilor și a Românilor, apoi la unitatea cultural europeană, în fine la asimilarea parțială a Slavilor veniți în contact cu protoromânii. Se știe că scrierile elaborate în epoca străromână au menținut conștiința descendenței romane în masa strămoșilor noștri. Grigorie cel Mare semnala pentru secolele VI-VII latina populară a Daco-Romanilor. În secolul XI episcopul Gerardus de Morisena scria, de asemenea, în opera sa *Deliberatio supra hymnum trium puerorum*,

compusă cam pe la 1050, despre aceeași realitate. Faptul că între secolele VII-XI, pe ambele maluri ale Dunării se scria latinește arată clar că Românii, moștenitori ai marilor valori spirituale din epoca străromână, continuau să trăiască în condiții istorice noi, rămânând identici cu ei înșiși tocmai fiindcă îi ajuta conștiința romanității, a priorității și permanenței lor în România orientală.

Ulterior, în centrele românești de cultură se adaugă numeroase scrieri patristice în limbile greacă și slavonă. Partea a doua a lucrării fundamentale a lui Nestor Vornicescu se ocupă și de ele în trei capitole și opt subcapitole. Se insită metodic și sistematic asupra rolului pe care l-au avut marile centre din țara noastră unde au fost copiate și difuzate scrierile patristice, respectiv -Bistrița -, Vâlcea, Hodoș-Bodrog, Neamțu, Putna, Dragomirna, Proboata, Sucevița, Moldovița, Voroneț etc. După 1540, Reforma luterană promovată în Transilvania de brașoveanul Ioan Honterus, a pus, cu ajutorul tiparului, o importantă serie de texte patristice culese în bibliotecile românești într-o nouă și foarte întinsă circulație. Pe de altă parte, se înmulțesc tot mai mult scrierile erudite în limba română care propagă textele patristice sau le comentează. Tipografiile românești le difuzează și ele în țară și în lume, în cărți apărute în limba română sau în alte limbi.

Nestor Vornicescu demonstrează astfel, pe cât de minuțios pe atât de convingător, faptul că în cultura noastră au circulat pe de o parte marile creații realizate în epoca străromână, pe de alta - tot ceea ce a produs mai semnificativ marea creație patristică universală. Contactele spirituale și conflictele ideologice ori de altă natură cu migratorii sau cu vecinii demonstrează capacitatea Daco-Romanilor, a Străromânilor și a Românilor de a-și menține unitatea spirituală și continuitatea istorică, coeziunea etnică în diverse faze istorice.

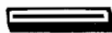
Lucrarea lui Nestor Vornicescu se distinge prin finețea și competența cu care analizează câteva din valorile universale create de poporul nostru. Începuturile literare din epoca străromână au oferit astfel șansa integrării noastre în viața și istoria civilizației medievale timpurii din Europa cu realizări a căror valoare a străbătut timpul până în zilele noastre. Lucrarea are meritul excepțional de a deschide (alături de scrierile profesorului Ioan G. Coman) o nouă perspectivă în istoriografia literară românească. Ea ne amintește cele spuse despre importanța studierii autorilor care au trăit în epoca de constituire a popoarelor și limbilor neolatine de un savant romanist și comparatist de imens prestigiu ca Ernst Robert Curtius care scria în *Prefața* ediției a II-a a lucrării sale capitale *Literatura europeană și Evul mediu latin*: «latina a fost limba cultă a celor treisprezece secole de la Virgiliu până la Dante. Fără acest fond latin nu pot fi înțelese literaturile medievale în limbile populare».

E cunoscut de altfel faptul că o parte din autorii epocii străromâne sunt prezenți în diverse istorii literare sau lucrări comparatiste străine în măsura în care valorile artistice ale operei lor au influențat creațiile unor scriitori din

alte spații culturale europene. E cazul lui Ioan Cassian (ca să ne referim la un singur exemplu), născut probabil pe la 360 într-un sat din Dacia Pontică la apus de Tomis, unde a existat un Vicus Cassianorum, și decedat la Massalia (Marsilia de azi) în 435. Diversele istorii ale literaturii franceze îi acordă un loc important în seria acelor autori care ilustrează arta scrisului în secolele IV-VII în Galia. Străromânul Ioan Cassian e amintit în aceleași capitole în care apar autori ca Decimus Magnus Ausonius din Burdigala, Hilarius din Pictavium, Suplicius Severus din Aquitania, Claudius Rutilius Namatianus din Tolosa, Paulinus de Nola, Caius Modestus Sidonius Apollinaris, Salvian din Massalia, Prosper din Aquitania, Paulinus din Petrocora, Claudianus Memertus, Alcimus Avitus, Venantius Fortunatus etc. Se pornește de la constatarea, întru totul justă, că diversele literaturi neolatine stau sub semnul operei unor astfel de creatori. Acești autori care nu mai vorbeau în mod curent latinește, dar scriau latinește, ilustrează cultura noilor popoare romanice aflate la începutul istoriei lor. Ei aparțin deci în egală măsură epocii finale din istoria literaturii latine și totodată capitolelor inițiale din diversele istorii ale literaturilor neolatine. Indiferent că i se spune Grigorius Turonensis sau Grégoire de Tours, cel ce a scris în secolul al VI-lea *Historia Francorum* nu lipsește din diversele istorii ale literaturii franceze.

Din lucrările științifice ale lui Ernst Robert Curtius (e vorba tot de *Literatura europeană și Evul mediu latin*, Editura Univers, 1970, pp. 122, 154-156 și 487) aflăm de asemenea că opera lui Ioan Cassian, străromânul din Dacia Pontică, avea în conștiința consumatorilor sau creatorilor de literatură din evul mediu o situație identică cu a autorilor din Galia amintiți mai sus sau cu a autorilor din Italia și Spania secolelor V-VII. Doi comparatiști italieni - Busnelli și Vandelli - sunt chiar de părere că unele aspecte stilistice (metaforele navigației) din scrierea *Conllationes* a lui Cassian se regăsesc în creația lui Dante. Firește influența lui Ioan Cassian asupra culturii europene nu se mărginește numai la unele aspecte stilistice și literare.

Dacă lucrările științifice străine fac dintr-un autor ca Ioan Cassian un motiv de stăruitoare preocupare și dezbateri, cu atât mai mult revine istoriei noastre literare misiunea de onoare de a trasa cât mai exact contururile epocii în care el a trăit și a scris, semnificațiile în timp ale operei sale, dar îndeosebi consecințele pe care această creație, ca de altfel a tuturor celorlalți autori din epoca străromână, le are în istoria noastră spirituală. Faptul că istoria literaturii și culturii noastre nu poate fi întregă fără marile valori spirituale din epoca străromână ne apare azi mai clar ca oricând.

CONTEXTUL EUROPEAN

Dr. ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU

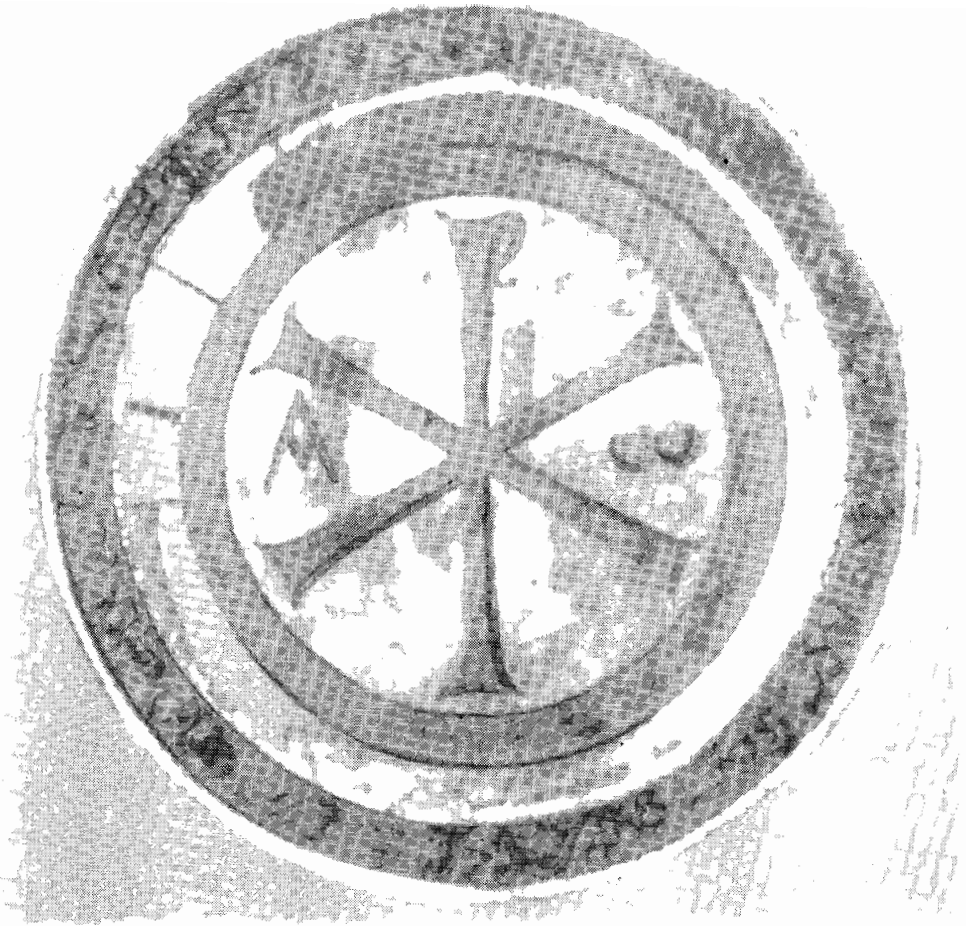
Unul din domeniile cercetării științifice românești în care, în ultimii ani, s-au înregistrat realizări ce fac autoritate este cel al suprastructurii instituționale și culturale, amănunțit investigată, valorificându-se, cu acest prilej, o bogată și valoroasă moștenire din trecut. Ceea ce a interesat, în primul rând, a fost relevarea specificului românesc în crearea sau receptarea instituțiilor și formelor politice, precum și încadrarea marilor curente culturale în contextul european. Reprezentativă, în această privință, este și lucrarea dr. Nestor Vornicescu *Primele scrieri patristice în literatura noastră. Sec. IV-XVI*.

Pe baza unui demers științific în care metoda interdisciplinară se îmbină cu cea comparată, autorul abordează începuturile culturii scrise în ținuturile noastre, cultură în esența ei religioasă, specifică evului mediu. Sunt trecute în revistă, mai întâi, operele patristice daco-romane, a căror existență, conținut doctrinar și circulație evidențiază nivelul de dezvoltare a societății, legăturile acesteia cu lumea europeană, cu o parte a Asiei și a Africii.

Circulația scrierilor patristice în țările din jurul țării noastre a contribuit la unitatea, sub veșmânt cultural, a lumii sud-est și est europene, în care Bizanțul slujea drept model și sprijin cultural. Scrierile patristice de expresie latină din primele secole au contribuit la întărirea conștiinței romanității poporului român, circulația lor fiind o dovadă a continuității daco-romane și românești la nordul Dunării. Valurile de populații migratoare s-au izbit de continuitatea și unitatea oamenilor locului, care au opus primejdiilor din afară forme de cultură și organizare statală proprii, în care păstrarea conștiinței apartenenței la Imperiu, în noua lui înfățișare, cea a Bizanțului, le întărea puterea de rezistență și voința de a reconstitui cu timpul în formă românească vechea unitate politică nord-dunăreană pe care o reprezentase în antichitate Dacia. Ca element nou, dr. Nestor Vornicescu avansează ideea unor scrieri patristice în limba străromână pentru secolul al VII-lea și următoarele.

După secolul al X-lea aveau să circule în tot mai mare măsură în părțile noastre, ca urmare a schimburilor intervenite în organizarea religioasă, pe lângă scrieri patristice, în limbile latină și greacă și în versiuni slave. Marile mănăstiri vor deveni în țările române, ca și în alte țări ale Europei, puternice centre culturale și artistice. Biserica asigura întreaga învățătură a poporului, cultivând în sânul lui înalte valori umane, întărindu-l în lupta de apărare a țării împotriva cotropitorilor străini.

Secolul al XVI-lea va înregistra o susținută preocupare în direcția unor traduceri românești din scrieri patristice, care stau la baza literaturii noastre. Opera lui Coresi, care între anii 1559-1581 a tipărit nouă cărți în limba

Mare disc (taler, patena) de argint, parțial aurit, făcut «din nou» prin grija episcopului Paternus de la Tomis, în timpul împăratului Anastasius (491-518).

română, ce s-au răspândit pretutindeni printre Români, înzestrându-i cu o limbă literară, a întărit conștiința unității de neam, care avea să fie înfăptuită curând și pe plan politic de către Mihai Viteazul. Mitropoliții Varlaam și Dosoftei în Moldova, Simion Ștefan în Transilvania, traducătorii Bibliei de la București și Antim Ivireanu în Țara Românească îl vor urma pe Coresi, adăugând noi contribuții la întărirea, prin cultură, a unității Românilor.

Informația bogată, spiritul critic manifestat în analiza faptelor, patriotismul robust pe care îl degajă, înscriu cartea dr. Nestor Vornicescu ca pe una din lucrările însemnate, de referință, apărute în România în ultimii ani; ea întărește ideea că istoria culturii noastre începe cu un mileniu mai devreme decât se credea de obicei. ●

Limba poeziei românești

Dr. IOAN ALEXANDRU

Îl sărbătorim pe Eminescu, poezia lui, prin care limba românească își adeverește fericita ei frumusețe și deplinătate în stare să exprime tot ce este mai nobil în sufletul omenesc. Dar Eminescu nu este nici începutul poeziei românești, nici sfârșitul ei și se cuvine să aruncăm o privire cât de scurtă asupra înaintașilor. Ca și alte popoare europene, ne-am plămădit ființa națională încet, dar progresiv, linear, în creștere, pe temeiul latinității, iată,

Detalii ale frizei de pe marginea discului episcopului Paternus de la Tomis.

de două ori milenare; a învins latinitatea, a rămas latinitatea noastră, suntem o seminție latină ce am rămas astfel datorită unei opțiuni profunde; rămași aici aproape singuri, am dus lupta cea dreaptă și îndelungată cu alte seminții venite mai târziu, rămânând latini în substanța limbii cu adaosurile și nuanțările ce le știm cu toții, cu asimilarea iubitoare din conviețuirea îndelungă, cu Slavii, apoi cu Grecii, a unor cuvinte bogate în semnificații spirituale, legate în primul rând de supraviețuirea în evul mediu a tradiției bizantine, în această parte de lume supusă agresiunilor.

Este firesc, întâii care au cântat în epoca străromână vor folosi limba latină. Veacurile III-VI, ca în Bizanț, vor fi de limbă latină. *Te-Deum*-ul celebrat este plăsmuit de un strămoș al nostru, Niceta de Remesiana, și întâiul autor de imne de pe acest pământ în limba latină. Asta era în veacul al IV-lea al erei noastre. Apoi, marele scriitor daco-roman din Scythia Minor, Ioan Cassian, lasă, în același veac, o operă de cugetări și învățături ce au înrâurit imens Occidentul prin *Așezămintele monahale*, carte de căpătâi a spiritualității medievale în toată Europa, prin *Conlațiunile* sale sau *Filocalia*, unde este celebrată imnic iubirea nemuritoare în *Conlațiunea* a XI-a.

Apoi, marele învățat daco-roman Dionisie Exiguul, autorul calendarului actual înșușit de toată lumea, întemeind calendaristic era creștină prin începutul speranței din istorie, cum spune învățatul român.

Acestei statornicii a cuvântului în limba latină la strămoșii noștri trebuie să-i vedem lucrarea în imediata vecinătate a cuvântului în limba greacă, *Septuaginta* și *Tetraevangheliarul*, cărțile de căpătâi urmate de cele ale patristicii răsăritene, fiind în limba greacă; apoi, mai târziu, Chiril și Metodiu vor aduce alfabetul chirilic întemeiat pe aceste texte fundamentale care sunt viața spirituală a întregului nostru ev mediu.

Limba poeziei românești s-a născut în această fericită, statornică, înceată și fecundă rodire spirituală a trei limbi ce purtau mireasma textului original ebraic, aramaic din care au pornit *Septuaginta* și *Noul Testament*, prin limba greacă, și *Vulgata* timpurie. Ioan Cassianul, Dionisie, Niceta și ceilalți vor stăpâni aceste limbi fiind aici tărâm de legătură, punte între răsărit și apus. În această lume s-au absorbit cugetările și lirismul imnic, vechea înțepciune greacă: Platon în neoplatonism iar operele lui Pindar în Bizanț vor deveni pe băncile școlilor manual de gramatică și prozodie /.../. Contactul subteran latin cu greaca și slavona, cu latina medievală prezentă în toată Europa va permite acea organică și temeinică îndreptare și creștere ce va izbucni în mugure și fruct în traduceri timpurii maramureșene, în *Codicele de la Ieud*, *Palia de la Orăștie*, *Psaltirea scheiană* și cele ce i-au urmat. Cartea, circulația cuvântului în spațiul nostru, în manuscris în codice, în papirus, sul, în diferite graiuri cu același înțeles spiritual trebuie să se bucure și să le primim cu o fecundare și ocrotire, ca o permanentă întăritoare îndemnare pentru a capta spiritualitatea ca fânează cosită, roua dimineților, în vederea renașterii. ●

Există o literatură străromână?

ARTUR SILVESTRI

Istoria literaturii române, atât de bine cunoscută aparent, pune totuși -mai ales în privința obârșiilor ei - destul de numeroase întrebări pe care felurite examene succesive au căutat să le simplifice. Când începe, de pildă, literatura română? Poate să fie ea pusă în legătură și determinată de întâiul text scris în românește și cunoscut până în prezent - și care este scrisoarea lui Neacșu din Câmpulung de la 1521? Însă înainte de acest raport secret, scris românește, putem, fără îndoială, să consemnăm o îndelungată literatură de limbă slavonă, comparabilă culturalicește cu literatura de limbă latină a literaturilor occidentale. Așa prezentându-se faptele, ar rezulta că originile literaturii române ar trebui căutate la momentul literar slavon, pe când scriitorii epocii acelei vremi gândeau românește și scriau slavonește. Totuși, mai multe studii recente corectează și această periodizare, venind cu precizări care împing începuturile literaturii române mult mai devreme, cu aproape o mie de ani mai de timpuriu decât se credea de obicei.

Un cercetător al medievalității, Radu Constantinescu, a observat că pe la anul 1050 exista în Cenad un călugăr, Gerardus, care a și scris un tratat polemic, în latinește; poate fi socotit acesta scriitor român? Aceasta e întrebarea. Mai înainte de acesta, câțiva savanți, știutori de istorie românească din așa-zisul «mileniu mut» au descoperit mai mulți autori de scrieri eclesiastice, activi în vechea Dacie romanizată ori cu obârșia acolo. Sunt aceștia «scriitori români» ori «proto-români»? Întrebări care nu par a mai aștepta un răspuns deoarece, prin câteva contribuții, acest răspuns pare că s-a și dat. Mai întâi a apărut, cu cercetări parțiale și cu sinteze, Ioan G. Coman, care a scris, în 1957, despre Niceta de Remesiana. Apoi, tot el a studiat «Contribuția scriitorilor patristici din Scythia Minor» (1968), pe «Sciții Ioan Cassian și Dionisie cel Mic și legăturile lor cu lumea mediteraneană» (1975); în sfârșit, marea sinteză «Scriitori bisericești din epoca străromână» (1979). Adăugiri pe această temă aduseseră și Mircea Păcurariu, în 1972, studiind «Creștinismul dacoroman în nordul Dunării în sec. IV». Alte solide precizări la această enigmatică epocă făcuse Nestor Vornicescu, în două impunătoare studii despre «Scrierile patristice la Dunărea de Jos» (1983 și 1985), ocupându-se în chip amănunțit de străromâni. Cine sunt acești scriitori?

Ei sunt clerici de la Tomis și din sudul Dunării, scriind în latină și, rar, în greacă; *latina lor e limba literară a proto-românei acelei vremi*. Vetraniion al Tomisului a compus probabil «Pătimirea lui Sava Gotul» și îi scria, la 372, lui Vasile cel Mare. Teotim I, educat în monahism, polemist și doctrinar, scria, între 392 și 403, dialoguri în stil grecesc. În această perioadă, Niceta de

Remesiana contribuie la fixarea unor datini scriind, între 340 și 400, «Libelli instructionis», niște privegheri («De sanctis vigiliis») și despre Psalmodieri («De psalmodie bono»). Un discipol al lui, Laurentius de Novae, scrie, între 401 și 417, niște omilii. Contemporan cu ei, Ioan Cassian se face cunoscut în Occident (și nu doar acolo ci și în Palestina, Egipt) fixând regulile monahale occidentale printr-o carte «De institutis coenobiorum». El fusese și asociat, ca discipol, al lui Ioan Gură de Aur. După anul 400, întâlnim la Tomis alți scriitori de aceeași conformație intelectuală: Ioan al Tomisului, autor, pe la 448-449, de «Sermones», cuvântări viguroase și polemice, și Teotim II, autor, în jur de 458, al unei epistole pe teme de polemică religioasă către împăratul Leon I. Sfârșitul de secole este, după 470 și până către 545, al lui Dionisius Exiguus, monah în Orient și la Constantinopol, stabilit apoi la Roma. El traduce, scrie și prefețe, alcătuiește o antologie de texte patristice și se ocupă de fixarea canoanelor, în «De ratione Paschae». Contemporani cu el sunt călugării «sciți» Ioan Maxențiu și Leontius, care merg la Roma pentru clarificări de doctrină. În fine, cu Valentinian al Tomisului (care scrie pe la 549 papei Vigilius), șirul de scriitori străromâni cunoscuți până azi se încheie, deși unele studii introduc în această categorie și pe gotul Ulfila (311-383), traducător al Bibliei în gotică, și pe Auxentius de Durostorum, activ pe la 381-397, ca autor care îl urma pe Ulfila. Puțin cunoscută, literatura acestora e, totuși, destul de întinsă cantitativ.

Ieșită (prin contribuțiile savante și monumentale, cu înfățișare de sinteză, ale lui Ioan G. Coman și Nestor Vornicescu) din teritoriul ipotezei pure, ideea de literatură străromână poate fi examinată acum și din punctul de vedere al istoriei literare. Sunt așadar acești autori (despre care atât Ioan G. Coman cât și Nestor Vornicescu s-au exprimat cu entuziasm) niște scriitori adevărați? Ioan G. Coman i-a fixat în mediul lor spiritual și a dat, la această întrebare, un răspuns pozitiv; Nestor Vornicescu (într-o solidă cercetare privitoare la scrierile patristice la Dunărea de Jos, editată și într-o formă revizuită, cu izvoare noi și materie inedită) a admis fără discuție că este așa, schițând încă și un examen aplicat genurilor literare. Adevărul acesta este, și istoricul literar poate să îndrăznească acum să dezvolte ceea ce, fără desțelenirea întreprinsă prin studiile lor speciale, ar fi fost cu neputință de făcut.

E, în acea epocă îndepărtată a literaturii române, o substanță spirituală care poate forma, fără dificultăți, materia unei monografii. Mai întâi, ei nu apar din neant, continuitatea spirituală, chiar dacă modificată doctrinar, se observă cu ușurință. Mulți dintre ei apar la Tomis, adică într-un mediu de colonie grecească unde trăise Ovidiu și de unde, cu multă vreme înainte, se trăgea enciclopedistul grec Demetrios; Cotys, un rege local, get de origină, se împrietenise cu Ovidiu și scria, pare-se cu abilitate, poezii. Mulți dintre scriitorii străromâni sunt adepți ai monahismului; însă nu avea lumea geto-dacă o înclinație notorie pentru sihăstrie? Legăturile cu substratul se văd numaidecât însă nu se reduc nicidecum la atât. Spiritualitatea de substrat era întemeiată

pe o regalitate sacrală, unde autoritatea spiritului însoțea pe aceea a ierarhiei militare. Mulți dintre scriitorii străromâni, mai cu seamă aceia din Tomis, sunt prelați, cu grad de episcop, într-o lume unde este de imaginat că organizarea politică urbană nu prezenta complicații. Un fel de prototip Deceneu, al șefului religios cu autoritate de asemenea politică, pare că s-a conservat și la Dunărea de Jos, după anul 300. În sfârșit, continuitatea e și substanțială și s-ar putea zice că, teoretizând retragerea solitară și Teotim I, și Ioan Cassian, și Dionysius Exiguus porneau de la o tradiție care își căuta codul scris după ce îl descoperise pe acela oral. Totul indică trăsătură organicistă, în cadrele categoriale continui, a acestor școli literare străromâne.

Căci școli literare sunt și o mică sforțare în a sistematiza verifică această observație. Întâia și cea mai consistentă *școală literară* e aceea de la Tomis, desfășurată și pe cea mai întinsă perioadă de timp de aproape două sute de ani, de la Vetranion, pe la 372, cu Teotim I, în jur de anul 400, apoi cu Ioan al Tomisului, cunoscut pe la 448-49, cu Teotim II, pe la 458, cu așa-ziii «călugări sciți» Leontius și Ioan Maxențiu, pe la 519-520, în sfârșit cu Valentinian, atestat pe la 549.

Contemporană cu aceasta, cel puțin de la începuturile ei (căci este mai timpurie) e *școala străromână sud-dunăreană*, inițiată de Niceta de Remesiana, de origine dac, trăitor pe la 340 și până după 414, urmat de Laurentius de Novae, activ de la anul 400 și până la 417.

În sfârșit, o categorie care iese din noțiunea de «școală literară» (și indică mai degrabă o tipologie creatoare) este aceea a marilor *doctores universaliști*, notorii în toată Europa și în Asia Mică, precum și în Egipt, vaganți, așezători de doctrină spirituală pentru sute de ani, precum Ioan Cassian, teoreticianul monahismului în Occident (de însemnătatea lui Vasile cel Mare pentru răsăriteni) și Dionysius Exiguus (470-545), autorul cronologiei rituale pe care o cunoaștem, în funcție și azi. Ei au față de spiritualitatea occidentală o poziție protocronică, sunt niște anticipatori a căror acțiune nici măcar nu a rămas în planul virtualităților, întrucât s-a instituționalizat repede. Încă o probă că în acele vremuri *soluția străromână* a fost confirmată pe deplin.

Spre a vorbi, totuși, de o literatură cu adevărat consolidată ar fi nevoie (pe lângă continuitate prin raport la origini și pe deasupra școlilor doctrinare) și de o dovadă a conștiinței acțiunii spirituale comune. Acești scriitori de acum peste un mileniu și jumătate aveau, oricât ar părea de curios, un asemenea sentiment. Este sigur că Laurentius de Novae pornea din opera lui Niceta de Remesiana și se considera un emul. Dionysius Exiguus sprijină pe «călugării sciți» veniți la Roma, precum, mai târziu Horea «la împăratul»; «sciții», în căutare de răspuns papal la întrebări care erau ale epocii, îl știa pe Dionysius Exiguus și e probabil că s-au și pus, într-un fel, sub protecția lui. Nu e o întâmplare că mai apoi, la 549, papa Vigilius, care știa bine pe Dionysius, îi scria lui Valentinian de la Tomis, conaționalul savantului daco-român ajuns la Roma. Este în afara îndoielii că școala de la Tomis nu poate fi închi-

puită în afara unei continuități fără întreruperi, mai ales că o reprezentau doctrinari care ilustrează aceeași poziție ierarhică. Dacă în spiritualitatea acelei vremi, cu savanți puțini și răspândiți pretutindeni în lume, cineva știa bine ce se petrece în Capadocia și la Siriaci, este cu neputință de imaginat că tradiția locală nu ar fi lăsat într-un autor «nou» ecourile inerente. S-ar putea spune chiar mai mult: cu datele ei coagulate, literatură străromână poate fi socotită, pentru acel moment, unul dintre cele mai însemnate centre spirituale ale lumii care se îndepărta, prin doctrină, de lumea veche greco-latină.

*

Este momentul să ne întrebăm dacă aceste creații, constând în epistole, comentarii izvorâte din textele sacre, din prefețe, din dialoguri sunt cu adevărat literatură. Dacă nici unul dintre acești autori nu produce romane, elegii și epopei, ei se exercită în specii literare care sunt ale epocii și ale condiției lor. Cea mai de seamă caracteristică a creației este la ei polemismul, ei sunt niște doctrinari aflați într-o nesfârșită ceartă și care nu era, precum va fi în evul mediu, la alții, o cazuistică pură. Acțiunea lor doctrinară e pentru moment esențială, ea este chemată să clarifice cuprinsul unei ideologii care nu căpătase nicidecum soliditatea exercițiului în timp și pe care o amenințau la tot pasul schisme și erezii. De aceea, genologia străromână e, cu preponderență, aceea a creațiilor activiste.

E, mai întâi, *hagiografia*, cultivată de Vetranion (foarte probabil, cu Pătimirea lui Sava Gotul), însă și de Dionysius Exiguus; elementul hagiografic e prezent și la alții. Apoi este *epistolarul*, constând mai puțin în epistolograficul erasmian (o corespondență între savanți solitari, comunicând, spre petrecere, faptele vieții lor - deși, prin epistola lui Vetranion către Vasile cel Mare, există, în mic, și acest prototip) și, mai ales, în epistola polemică, exprimată prin intervenții doctrinare, cum sunt aceea a lui Teotim II, ale călugărilor sciți, ori Valentianian. *Dialogul*, când nu pornește de la datele grecești, așa cum se prezintă la Teotim I, e tot o formulă a doctrinei, în Conlațiunile lui Ioan Cassian (un fel de interviuri cu 24 de monahi ai Egiptului din ultimii ani ai secolului al IV-lea). Cultul doctrinei este absolut și cei mai mulți fac *literatură de doctrină* prin cele mai diferite mijloace, de la «Sermone» (cuvântări, ale lui Ioan al Tomisului), la omiliile lui Laurențiu de Novae și la feluritele polemici aparținătoare lui Ioan Cassian, lui Ioan Maxențiu și Leontius, adică «monahilor sciți». *Prefețe*, adică scurte eseuri, scrie Dionysius Exiguus, care e un alcătuitor de *antologii* («Exempla Sanctorum Patrum»). *Traduceri* fac aproape toți, din trebuința popularizării unor doctrinari cu însemnătate verificată. *Pedagogia* e reprezentată, mai cu seamă, de cărțile de învățătură ale lui Niceta de Remesiana, deși mai toate creațiile, fie și doctrinare, au în vedere elementul pedagogic. *Comentariile* sunt numeroase, străromâni intră, deși nu numai ei, în categoria exegeților care aduc

lumini parțiale la consolidarea ideologiei. Teotim I e un asemenea comentator foarte respectat, ca și «călugării sciți», care sunt, cu precădere, scoliaști (Leontius scrie chiar și «Scholii») dar scoliaști polemici. Teoreticienii de mână întâia nu lipsesc, ei sunt și cei mai notorii dintre străromâni: Ioan Casian, teoreticianul teoriei occidentale a monahismului, și Dionysius Exiguus. Celebră este și *poezia*, deși lirismul e, se poate spune, în suferință la străromâni; Niceta de Remesiana este autorul unui imn notoriu *Te-Deum*, scris în *curs leonin*, adică într-o proză ritmată, rămas, cu toate acestea, cel mai cântat imn de cult.

Această genologie desfășurată poate avea și o semnificație mai profundă. Mulți dintre acești autori exprimă genurile literare noi, proprii unei doctrine în expansiune însă nu ignoră pe acelea «vechi», pe care le cunosc și pe care, precum Teotim I, le utilizează. Dionysius Exiguus, știutor de latini (îi plăceau Cicero, Virgiliu, Priscus) este, prin enciclopedismul avant la lettre (cum îi zice Nestor Vornicescu), un om de Renaștere.

În sfârșit, s-ar mai putea pune o întrebare, aceasta esențială: întrucât literatura străromână poate fi socotită o epocă a literaturii române, epoca străveche a ei (cum propune Nestor Vornicescu)? Această tulburătoare interogație nu pune, totuși, piedici atât de greu de surmontat, căci, privită a posteriori, de la înălțimea unei literaturi române consolidate în marile ei elaborații care îi dau specificul, momentul străromân dă semnul că are față de întreg o corespundere organică. Mai întâi, substanțială: materia expusă de străromâni e, cel puțin pentru literatura română medievală, pentru baroc și chiar pentru romantism, decisivă. Ea continuă și după pașoptiștii mesianici, odată cu Eminescu, cu Arghezi, cu Blaga, cu Ion Barbu, de ea nu este străină eseistica interbelică, și nu în afara ei stau Voiculescu și Sadoveanu.

Dacă materia este aceasta și ea dă literaturii române continuitate, nici tipologiile nu se deosebesc prea mult. Scriitorul străromân este polemist și doctrinar, precum vor fi în general, chiar dacă adeseori cu alte date intelectuale, criticii români; cultul doctrinei, împins adeseori până la activism, e propriu nu doar criticii literare românești, ci, mai mult chiar, scriitorului român. În cuprinsul acestei tipologii generice stau însă și altele, ajunse la corespondențele de specific intelectual, la prototipul creației. Dacă Dionysius Exiguus, știutor de multe și autor de puține și de tot speciale contribuții, este un Odobescu al străromânilor, adică un «spirit de colecționar» de felul stolnicului Cantacuzino, al lui Pogor, al lui Bogrea, Ioan Cassian e din categoria marilor creatori de sisteme, precum Hasdeu, Heliade și Cantemir. Ca și aceștia, el este universalist. Sunt, desigur, cu puțință și alte aplicații, sigur este că momentul străromân este *întâia epocă a literaturii române*, de unde istoriografia literară de mâine este obligată, de acum încolo, să înceapă.

În universul scrisului străromân

Prof. dr. doc. PANDELE OLTEANU

«...Zodii sunt și jos sub țară
Fă-le numai să răsară!...
...Sapă, frate, numai sapă
Pân'vei da de stele-n apă».

În lumina acestui mesaj plin de sensuri adânci al filosofului și poetului Lucian Blaga, cercetătorul Nestor Vornicescu a îmbogățit patrimoniul nostru cultural și științific cu o carte rară prin conținutul ei pluridisciplinar, prin bogăția neobișnuită de informații, prin rezultatele și ideile noi pe care le promovează. Este vorba de «Primele scrieri patriștrice în literatura noastră, sec. IV-XVI» (Craiova - 1984). Conținutul și concluziile sunt accesibile și necunoscătorilor de limbă română, pentru că autorul a tradus prefața și rezumatul și «cuprinsul» în limbile engleză și franceză. Este o carte reprezentativă, care se deschide cu portretul lui Ioan Cassian, «străromânul», zăbovind asupra unor slove. Dintre toți scriitorii «străromâni», Ioan Cassian a devenit cel mai popular, atât în Occident, cât și în sud-estul Europei. Cititorul are prilejul fericit să vadă, poate pentru prima oară, și alte chipuri rare printre cele 16 planșe ilustrative cu care se încheie această carte. Autorul a reprodus după manuscrise, după incunabule, după ediții rarissime, după stampe, portrete de scriitori din Sciția-Minor, cum ar fi cel al lui Andrei, care a locuit în Dacia. Autorul nu a uitat pe Chiril sau pe primul cronicar rus Nestor, pe Nicodim de la Tismana, pe Coresi, pe Ioan Honterus, umanistul luteran de la Brașov, ori chipuri de mari voievozi români. Astfel, cartea este reprezentativă și sub acest aspect intuitiv al conținutului.

Autorul relevă la scriitorii din Sciția Minor și în alte opere rădăcinile și specificul autohton-național, valori culturale înalte, pe care le încadrează în sfera general-umanului, în câmpul universalului. Se oferă astfel, adevărul nostru, pe care Nestor Vornicescu îl respectă, și-l stabilește științific. Locul ocupat de *Patrologie* în istoria culturii noastre a fost până acum puțin cercetat. S-au tradus, s-au editat și s-au studiat opere sau autori izolați. Dr. N. Vornicescu ne dă acum prima sinteză de la începuturi până în secolul al XVI-lea, iar cu unele referiri merge și mai târziu.

Realizarea e merituorie, fiindcă o asemenea cercetare în domeniul complex al Patrologiei necesită pregătire în mai multe discipline: istoria culturii, a literaturii filosofice, filologice, textologice, pictură. În Patrologie se manifestă toate genurile literare.

Conținutul este impresionant de bogat. Atrage pe cititor prin noutate și

prin expunerea clară, sistematică. În preliminariile capitolelor, autorul încadrează comparat problematica în contextul epocii, desprinzând specificul. Expune conținutul pe subcapitole, pe paragrafe și-l verifică în concluzii, în care caracterizează opera sau scriitorul. Cititorul ia astfel cunoștință de scriitori și operele «străromânilor» de la Dunărea de Jos din sec. IV-VI. Sunt capitole pline de noutăți privind începuturile istoriei literaturii noastre. Scrierile patristice sunt cercetate și în zonele slave vecine, începând cu epoca chirilo-metodiană din jumătatea a doua a secolului al IX-lea.

Opera și activitatea lui Chiril și Metodiu au avut un caracter revoluționar în culturalizarea Slavilor, în limba slavă, introdusă în scris în viața de fiecare zi a maselor populare. Autorul stăruie asupra activității și operelor lui Metodiu de la moartea căruia s-au împlinit la 6 aprilie 1985, 1100 de ani. Opera lui s-a extins din Marea Moravie și Panonia în Croația, în nord-vestul Daciei, în Polonia de sud și vestul Ucrainei.

În secolul al X-lea s-a adoptat și la noi scrierea chirilică. Operele juridice ale lui Metodiu - îndeosebi «Nomocanonul» - au devenit izvor și model al vechilor nomocanoane scrise în limba slavă și română. Autorul caracterizează slavonismul în cultura română numai ca un veșmânt al culturii autohtono-romano-bizantine. Trebuie să ținem însă seama și de literatura originală scrisă de cărturarii români în limba slavă - de traduceri de opere din latină în slavă făcute de Români. Legăturile cu Slavii nu au întrerupt circulația scrierilor patristice între Răsărit și Apus. La noi au circulat scrieri patristice în limba greacă. Autorul ilustrează aceasta prin florilegiul patristic tipărit la Brașov în anul 1540 de luteranul umanist Honterus, care a selectat materialul din manuscrise care circulau la noi. În literaturile slave, în cea slavo-română acest florilegiu s-a tradus integral.

Scrierile patristice care au circulat la noi în limba slavă sunt tratate de Nestor Vornicescu în activitatea școlilor și a centrelor culturale din mănăstirile: Bistrița Olteniei, Hodoș-Bodrog de pe Mureș, Neamțu și Putna din Moldova. Cercetarea se întemeiază mai mult pe manuscrise. În ultima parte a cărții, autorul cercetează cele mai vechi traduceri de scrieri patristice în limba română, începând cu «*Cuvântul de învățătură al lui Ioan Gură de Aur în noaptea Paștelui*», care constituie o monografie de toată lauda. În afară de cele cinci versiuni cunoscute ale acestui «Cuvânt hrisostomic», Nestor Vornicescu a identificat și altele în catehezele lui Teodor Studitul și în cărțile de cult. Apărând autenticitatea și paternitatea hrisostomică a «Cuvântului», autorul aplică integral cea mai nouă metodă textologică de «atribuirea textului». Nu neglijează criteriile lingvistico-stilistice, de conținut, de concepție cristologico-umanistă a lui Ioan Gură de Aur. Folosește astfel elemente mai puțin frecvente în filologie. Studiul despre cuvântul hrisostomic merită să fie publicat ca o carte aparte.

Din cartea lui Nestor Vornicescu, cititorul află noutăți despre Simbolul lui Atanasie *Qui, cumque mult salvus esse*. Autorul reproduce textul original

latin cu traducerea anexată la Psaltirea Scheiană susținând părerea promovată și de alții, ca prof. dr. I.C. Chițimia, că prima traducere a Psaltirii Scheiene s-a făcut din latină, nu din slavă. Nu exclude însă nici ipoteza folosirii la traducere și a versiunii slave. Între contribuțiile și noutățile cărții lui Nestor Vornicescu este și aceea că originalul grecesc al Cazaniei a II-a, tipărită de Coresi la Brașov, în anul 1581, nu este Colecția de omilii a lui Ioan Caleca (1331-1347), cum a stabilit bizantinologul Vasile Grecu (1939), ci Colecția aparține lui Ioan de Calcedon (1111-1134). La aceeași concluzie a ajuns și Dimitrie Gonis din Atena, într-un studiu publicat în *Paleohulijanica* (1982). Părerea s-ar cuveni introdusă în «Istoria literaturii române».

Însuși autorul recunoaște că nu s-au putut elucida toate problemele și aspectele temei abordate. Într-adevăr, cercetările trebuie continuate și ediția a doua completată cu scrierile patristice juridice, călăuzindu-se între altele și de «*Repertoriul Izvoarelor Vechiului Drept românesc scris (1340-1610)*», alcătuit de Radu Constantinescu (București, 1984) și de cercetarea povestirilor patristice - genul cel mai răspândit și apropiat de mentalitatea populară din toată literatura patristică.

Ideal e să ajungem la o cercetare monografică a scrierilor patristice pe genuri, pe opere, pe autori, inclusiv răspândirea lor în vechile literaturi slave și română. De ex., penitențialul lui Dionisie Exiguul - sau «Dyonisiana» - Convorbirile și micul tratat despre cele opt viții principale - de Ioan Cassian și de Nil Ascetul, «*Cartea cu multe întrebări*», tradusă în română de spătarul Milescu - 1661. Sentințele și povestirile patristice din literatura florilegică, începând cu celebra operă *Fiore di virtù - Floarea darurilor* (1316-1323), tradusă în zece limbi și larg răspândită în limba română încă din secolul al XVI-lea.

Cercetarea lui Nestor Vornicescu excelează printr-o bibliografie bogată și rară. Având prilejul să călătorească în Occident și în Orient, s-a documentat din monografii, din periodice, citează lucrări în manuscrise, nepublicate încă. A cercetat atent cataloagele de manuscrise.

Printre criteriile de atribuire a textului, Nestor Vornicescu folosește și pe cel stilistic cu atestări convingătoare, folosește firește și criteriul lingvistic, domeniu în care excelează atunci când caracterizează limba latină a scrierilor scitice, ori în considerentele despre străromână, despre latinitatea limbii române. Limba latină este matricea structural lingvistică a limbii române, demonstrând o vitalitate uimitoare, ca o insulă de latinitate într-o mare slavă. Limba poporului nostru era mult apropiată de latina culturii europene... Gramatica română a păstrat nealterată structura latină, biruind și în impactul cu slavona... Slavonismul a fost o modalitate de circulație a culturii autohtone daco-romană și o continuare a acestei culturi, asimilându-și ulterior și cultura bizantină. În aceste considerente și în analiza unor texte dialectale, Nestor Vornicescu folosește contribuțiile specialiștilor în diferite domenii.

Limbajul cercetătorului erudit alternează cu al filologului când caracte-

rizează limba latină din Scythia Minor cu valorile ei «care au putut refertiliza romanitatea orientală...». Sau : «în paginile scitului Cassian vibrează un dinamism specific, o vitalitate ce nu exclude subtilitatea și finețea, vocabularul bogat».

Cartea atrage și se citește cu interes atât de lectorul neavizat în problematica temelor, cât și de specialist. Promovează o ideologie înaintată a frățietății, a păcii, a umanismului universal, a unei noi ordini sociale întemeiată pe unitatea iubirii între oameni, singura care «învinge răul din lume». Relevând o bogăție de elemente comune și din domeniul patristic atestate un mileniu și jumătate în spațiul european-african și oriental, cartea lui Nestor Vornicescu contribuie la înțelegerea și unirea dintre oameni și popoare.

Autohtonismul cuvintelor crai și crăiasă

Prof. IONEL CIONCHIN

Cu 1300 de ani înainte de Carol cel Mare (742-814), pe tronul Persiei urca regele *Kuruşa*, al cărui nume însemna «întronatul». Numele acesta a călătorit spre vest, devenind *Kyros* în Grecia și *Cyrus* la Roma.

Cu 1500 de ani înaintea aceluiași Carol Magnul, domnea la Theba un *Kreion* sau *Kreon*, al cărui nume s-ar traduce în latină prin *rex* sau *princeps*, consemnat în dicționarul homeric al lui Crusius (p. 276). După circa 300 de ani, limba greacă consemnează substantivele *chreon*, *chreion* «domnitor» și *chreioussa* «crăiasă», ce-și continuă existența în greaca elenistică.

Cu toate acestea lingviștii slavizanți susțin că termenii *crai* și *crăiasă* derivă din *Karl*, forma germană a lui Carol Magnul, deși în greacă exista și verbul *chraino* «a domni». La același verb s-a referit și cercetătorul George Vaida în articolul *Conținutul semantic al toponimelor Pelendava și Craiova*¹ și a fost contestat de dl I. Ionescu prin repetarea teoriei derivării din Karl. Repetarea unei teorii nu însemnează însă și confirmarea ei, dacă nu se aduc dovezi inedite.

Exceptând mutațiile n în l și l în i, prin care anticul toponim *Bononia* a devenit actualul *Bologna*, iar arhaicul istro-român *lepur* se pronunță în România *iepure*, acestea permițând ca un *chraino să evolueze în chrailo* și ulterior în *chraio*, se pune problema dacă un românesc *crai* «domnitor», «rege» derivă din greacă sau din traco-geto-dacă.

Să ne întoarcem la greacă și să cercetăm cuvântul *tirannos* «autocrator», care are această accepțiune și în sens «neviolent», cum se exprimă Herbert Menge în dicționarele sale greco-germane. Cuvântul este înrudit pe plan indo-european cu sanscr. *turás* «tare, puternic» și cu *turvanis* «învingător». Poate este înrudit și cu

rom. *tare*, fiindcă lat. *talis*, desemnat ca arhetip pentru ultimul, are accepțiunea «de acest fel», care se opune semantic unei asemenea derivări.

Dar *tare* are aceeași accepțiune cu lat. *durus*. Rădăcina *dur-* a existat și în getodacă, anume în toponimul *Durostorum - Duristerum*², pe care mai vârstnicul nostru colaborator sus citat îl traduce prin «întăritura, fortăreața Istrienilor» și-și dovedește aserțiunea prin traducerea slavă de acum peste un mileniu, anume *Sil-istra*, din care slavul *sila* însemnează tocmai «tărie». Latinul *durus* este înrudit cu lituan. *drutas* «puternic», acesta din urmă derivat din denumirea lituană a lariceii. Din aceeași rădăcină derivă și v.ind. *daru* «copac», dar mai arhaic este v.irl. *dun* «întăritură, castrum» (probabil din lemn) care, prin rotacizarea lui n, devine *dur*. Într-un articol anterior³ demonstram că expresia românească «înghețat tun» nu însemnează «înghețat ca un tun de artilerie», ci «tare înghețat». Deci, *tun* a însemnat odată *tare*.

Alternanța indoeuropeană d/t este frecventă, iar în hitită există cuvinte perechi, deosebindu-se între ele prin cele două consonante.

Pe de altă parte, relația semantică dintre «lemn» și «tare» reiese din comparația lit. *drutas* cu alb. *dru* «lemn, copac», reconstituit din dac. *dru* «lemn, copac» regăsit în geto-dac. *Drubeta*, acesta comparabil cu irl.med. *Drogheta* «vad de lemn», adică «pod». Cu alte cuvinte, *dru* «lemn» este forma vocalizată la gradul zero al lui *dur* «lemn» din *Durostorum*. Conform succesiunii mutaționale d - t - c, lat. *astula* evoluează în *ascla* spre *așchie*; sau în română *Bethlen* evoluează în *Bechlean*, *hitlen* în *viclean*; *dru* evoluând în *tru* devine *cru-*, relație fonetică ce se regăsește între lat. *trux* și lat. *crudus*.

La fel se poate considera că irl. *crann* «lemn, copac» a fost precedat de un *tran*. Vom reveni mai târziu la *crann*, după ce vom urmări evoluția rădăcinii *tur*. Verbalizând-o aproape ca în latină, vom obține un *turo* «înlemnesc, întăresc», iar conjugarea cvasilatină ar avea aspectul: *turo*, *turare*, *turavi*, *turatum* sau *turadum*, într-o formă mai nordică, de felul celtic. Participiul trecut are, ca și în latină, funcțiuni adjectivale: *turadum* «înlemnit», adică «întărit cu lemne, cu palânci», trecând prin cele trei genuri: *turadus*, *turada*, *turadum*, spre a se acorda cu genul substantivului pe lângă care stă.

Cuvântul *dava* a însemnat inițial «curătură» și a devenit «întăritură» după ce a fost fortificată cu o împrejmuire de trunchiuri. O *dava întărită* a fost probabil o *dava turada*, iar prin sincoparea lui a o *dava turda*. Localitatea cu acest nume este veche, fiind atestată documentar în 1075: «Ultra silvam, ad castrum quod vocatur Turda»⁴. Cuvântul *castrum* ne atestă că era o întăritură, nu încă o cetate, dar împrejmuirea cu trunchiuri de lemn, nu cu ziduri de piatră. Totodată ni se confirmă autohtonismul toponimului, adică nederivarea celui românesc din magh. *Torda*. Vom adăuga că grec. *thronos* «tron» nu este explicabil în greacă și că a însemnat inițial «butuc, trunchi, pe care se așează omul», un fost tracic *turon* «butuc mare». Încă și astăzi în Banat sufixul *-oni* este un augmentativ, *căloni* însemnând «cal mare», în opoziție cu *căluș* sau *căluș*.

Este probabil că într-o persană arhaică regele *Kurușă* «Cyrus» s-ar fi numit *Turușă* «întronatul» și că grec. *tyrannos* a fost precedat de trac. *turon*, al cărui o s-a deschis, spre sud, devenind a. De acest adevăr ne convinge dublarea lui n, căci sufixului adjectivant latin *-nus*, *-na*, *-num* îi corespunde sufixul grec *-nos*. Astfel, în latină Roma a adjectivat *romana*, iar în greacă trac. *turon* «butuc mare», evoluat *turan*, a adjectivat *tyran-nos* «întronat».

Întorcându-ne la *crann* «copac», vom remarca diminutivarea sa în irlandeză, cu ajutorul sufixului *-og*, în *crannog* «pomișor». Un dacic *crann* a devenit în română *crân*, iar sufixul irl. *-og* i-a corespuns în geto-dacă *-ug* (evoluat în română *-uc* ca în năsuc, tătuc), rezultând geto-dac. *crannug*, evoluând *crâng* «pădure tânără». Prin păstrarea lui *g*, încorporat în interiorul cuvântului, a mai rezultat *creangă*. Cuvintele nu derivă din irlandeză, ci geto-daca și irlandeza aparțin aceluiași strat arhaic indoeuropean, preceltic și preroman, păstrând forme străvechi și asemănătoare de vorbire.

Să ne amintim de *Penthesilea*, vestita amazoaă, venită să ajute Troia în lupta împotriva Aheilor, care a fost primită de bătrânul Priam ca propria-i fiică: «Poruncește să i se întindă o masă bogată, așa cum regii puternici, după înfrângerea dușmanilor, o pregătesc *sub verzi frunzare* ca să sărbătorească biruința lor» (s.n.)⁵. Statul sub copac reprezenta vechea adunare la sfat, când celui mai respectat, căruia îi aparțineau deciziile finale, i se acorda cinstea de a sta jos, pe un butuc mare. În consecință, acțiunea de a decide, de a hotărî, de a impune, de a porunci, a luat denumirea de «a sta pe *crann*» «lemn» sau «sub *crann*» «copac». Am arătat evoluția lui *n* în *i*, în urma căreia ar fi rezultat un *crani* (din cauza dublei *nn*), dar și arhaicul *cuni* «cui», conservat în bănațeanul *cuni*, a devenit *cui*, după cum *crani* a devenit *crai* «cel ce decide, poruncește» etc. Este, desigur, posibilă o contaminare cu Karl, dar, oricum, Karl a găsit locul ocupat de *crai*, existent aici de când lumea.

Alternanța *c/p* - frecventă în română, ca în *cheatră/ piatră* - este străvechi indoeuropeană și cunoscută de lingviști. Se afirmă chiar că un *cw* este mai vechi decât *p*⁶. În cazul acesta, *crai* ar evolua în *prai*. Astfel s-a și întâmplat, intervenind însă și variante vocalice. În albaneză întâlnim *prijë* (citit *priiă*) «conducere» și *prijatar* «conducător». Alternanța a vut loc și în geto-dacă, conform fitonimului dioscorigean și geto-dac *priadila*, ce denumește planta cunoscută sub numele de *împărăteasa*. Dacă *-dila* înseamnă «frunză» (cf. irl. *duille* «frunză»), valoarea semantică a rădăcinii *pria-* nu mai constituie nici o taină: «împărăteasă». Cercetătorul George Vaida traducea sintagma *crai în vârstă, crai-moș, rege-moș* în limba troiană *Pria-mos*.

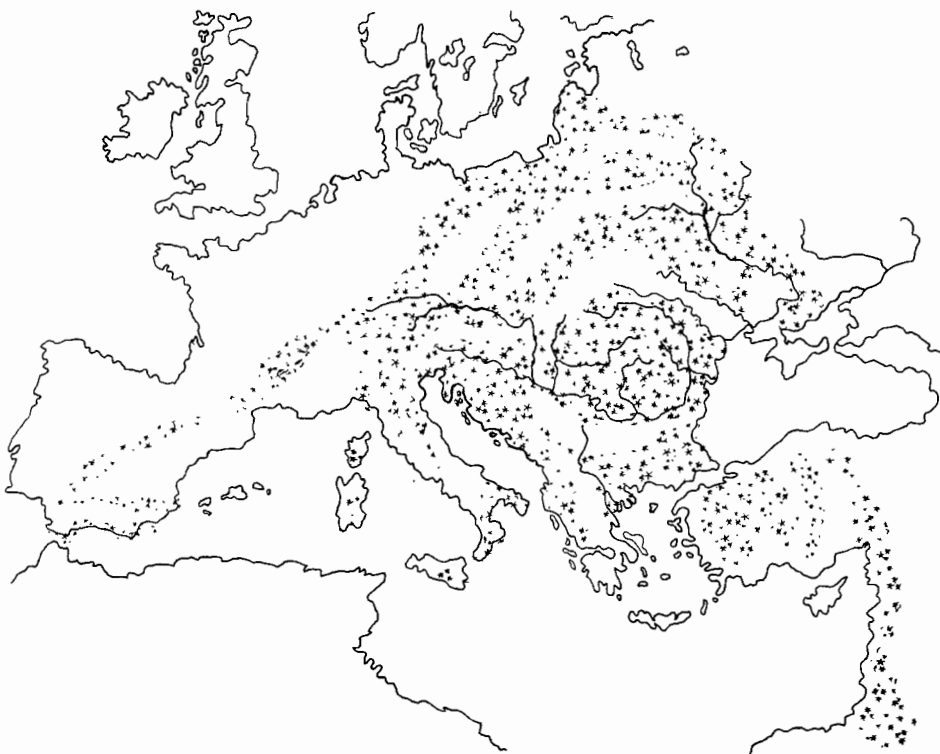
Reiese că termenul *crai* a avut dintotdeauna valoare de «conducător» și se integrează organic într-un bogat sistem de relații semantice și evoluții fonetice, ceea ce nu ar fi posibil dacă ar fi derivat din *Karl*.

NOTE

1. George Vaida, Conținutul semantic al toponimelor Pelendava și Craiova, în «Noi Tracii», anul XIV, nr. 124, martie 1985, pp. 11-12.
2. *Enciclopedia civilizației romane*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982, p. 286.
3. George Vaida, Aurel Cionchin, *Autohtonismul cuvintelor românești săgeată, întuneric, cătun, cătană și furtună*, în «Noi Tracii», anul XIV, nr. 132, noiembrie 1985, p. 11.
4. Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. 1, Cluj, 1972, p. 19.
5. Quintus din Smyrna, *Războiul Troiei sau sfârșitul Iliadei*, Ed. Minerva, București, 1988, p. 17.
6. M. Sala ș.a., *Limbile lumii*, București, 1961, p. 119.

SPAȚIUL TRACIC

«Tracii sunt neamul cel mai numeros și mai răspândit din lume, după cel al Indienilor» (*Herodot*)

CUPRINSUL

Artur Silvestri, <i>Vechimea literaturii române</i>	1
Dr. Mihail Diaconescu, <i>O nouă sinteză despre literatura străromână</i>	4
Dr. Ștefan Ștefănescu, <i>Contextul european</i>	9
Dr. Ioan Alexandru, <i>Limba poeziei românești</i>	11
Artur Silvestri, <i>Există o literatură străromână?</i>	13
Prof. dr. doc. Pandele Olteanu, <i>În universul scrisului străromân</i>	18
Prof. Ionel Cionchin, <i>Autohtonismul cuvintelor crai și crăiasă</i>	21